

DAVLAT XARID TIZIMINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHNING AQSH
TAJRIBASI

Abdullayev Sherzod

Toshkent Moliya instituti Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada davlat xaridlari sohasini boshqarishning xorijiy davlatlar tajribasi nazariy jihatdan o'rganilgan. Davlat xaridlari sohasini bir necha davlatlar miqyosida o'rganilgan. AQSh, Yevropa va boshqa davlatlar, davlat xaridlari tizimini moliyalashtirish manbalari o'rganildi.*

Tayanch so'zlar: *Davlat xaridlari, federal, raqobat, moliyaviy hisobot, xarid tartib ta'moyillari.*

Аннотация. *В данной статье теоретически изучен опыт зарубежных стран по управлению государственными закупками. Область государственных закупок изучалась в масштабах нескольких стран. Изучены источники финансирования системы госзакупок в США, Европе и других странах.*

Ключевые слова: *Государственный закупки, федерал, конкуренция, финансовая отчетность, принципы процедуры закупок.*

Annotation. *This article theoretically studies the experience of foreign countries in the management of public procurement. The field of public procurement has been studied at the scale of several countries. The sources of funding of the public procurement system in the USA, Europe and other countries were studied.*

Key words: *Public procurement, federal, competition, financial reporting, procurement procedure principles.*

Kirish

Davlat xaridini boshqarishning xorijiy tajribasi, xususan, AQSH, Avstraliya, Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlanayotgan davlatlar amaliyotini o'rganish hamda ularning ijobiy tajribalarini mamlakatimiz davlat xaridi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etishda qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat xaridini tashkil etishda xorijiy davlatlar tajribasini, ushbu mamlakatlarda davlat xaridini davlat moliyasi tarkibidagi o'rnini yuqori baholash mumkin. Mudofaani ta'minlashga, ta'limga, shifoxonalar, yo'l qurilishi va boshqa umumjamiyat ehtiyojlarni moliyaviy ta'minlash uchun davlat xarajatlarni amalga oshiradi. Budjet tashkilotlari va o'z-o'zini boshqarish organlari tovarlar va xizmatlar sotib olish uchun hukumatga nisbatan ham ko'proq xarajatlarni amalga oshiradi.

Mavzuga oid adabiyot sharhi

Davlat xaridlari sohasida izlanishlarni tadqiq qilishda o'ziga xos jihat mavjud ekanligi aniqlandi. Ya'ni, mazkur mavzu o'ziga xos murakkabligi jumladan, daromadlar

va xarajatlar hisobi bilan uzviy bog‘liq. Xorijiy olimlarning tadqiqot obyekti bilan bog‘liq izlanishlarini o‘rganadigan bo‘lsak o‘ziga xos jihatlari mavjud.

I.P.Vorobeva boshchiligidagi olimlar budjet va avtonom institutlar rahbarlari o‘zlarining harakatlariga ma‘muriy, jinoiy, intizomiy va moddiy javobgar bo‘lishadi. Budjet tashkilotlarining rahbarlari davlat xaridlarini nazorat qilishlari kerak. Chunki, bunday davlat xaridlari sohasida ruxsat etilgan maksimal qiymatlaridan oshib ketgan taqdirda rahbar bilan mehnat shartnomasi bekor qilinadi.

Mamakatimiz olimlaridan A.Ibragimov, D.Sholdorov, M.Ostonaqulov, S.Mehmonov, A.Ostonaqulovlarning ishlanmalarida davlat xaridlari bo‘yicha ko‘plab qarashlarini ko‘rishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot ishini amalga oshirishda abstrakt-mantiqiy fikrlash, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, monografik kuzatuv, iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Natija va muhokama

Xorijiy davlat xaridlari sohasi, ijobiy tajribalarini mamlakatimiz davlat xaridi tizimini boshqarishning samarali mexanizmaalrini joriy etishda qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat xaridini tashkil etishda AQSH tajribasini, ushbu mamlakatda davlat xaridini davlat moliyasi tarkibidagi o‘rnini boshlaymiz. AQSh hukumati mudofaani ta‘minlashga, ta‘limga, shifoxonalar, yo‘l qurilishi va boshqa umumjamiyat ehtiyojlarni moliyaviy ta‘minlash uchun davlat xarajatlarni amalga oshiradi. AQShda shtatlar hukumati va mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organlari tovarlar va xizmatlar sotib olish uchun federal hukmatga nisbatan ham ko‘proq xarajatlarni amalga oshiradi. Quyudagi 1-jadvalda AQShda davlat xarajatlarning taqsimlanishi aks ettirilgan. Jadval ma‘lumotlari ikki xil tartibda ajratilgan: birinchi – xarajatlarni federal va shtatlar hamda o‘z-o‘zini boshqarish organlari o‘rtasida ajralib ko‘rsatilgan; ikkinchi – davlatning umumiy xarajatlari hamda tovarlar va xizmatlar sotib yo‘naltirilgan qismi aks ettirilgan. Ijtimoiy to‘lovlar (transfertlar) – bu uni oluvchilaraga tovarlar va xizmatlar taklif etilmasdan, to‘lanadigan mablag‘lardir.

AQSh hukumati xarajatlari hamda tovarlar va xizmatlarning davlat xaridi (YaIMga nisbatan % da)

№	barcha darajadagi hukumat	federal	shtatlar, o'z-o'zini boshqarish organi
jami xarajatlar	37,8	24,5	13,3
tovarlar va xizmatlar sotib olish	20,5	8,7	11,8

2023 yilda federal hukumat xarajatlari YaIMning 24.5 foizini tashkil etilganligiga qaramasdan, tovarlar va xizmatlar sotib olishga sarflagan mablag‘lar hissasi YaIMning

9 foizi miqdorini tashkil etgan. Bu farq, federal hukumat xarajatlarining kichik qismi tovarlar va xizmatlar sotib olishga sarflanishi bilan izohlanadi. Federal xarajatlarning 2/3 qismini aholiga ijtimoiy to'lovlar to'lash, shtatlar va o'z-o'ziniboshqarish organlariga suvsidiyalar ajratish etadi. Federal hukumat ijtimoiy to'lovlari o'z ichiga ijtimoiy ta'minot va ishsizlik nafaqasini oladi. Tovarlarni va xizmatlarni xaridning katta qismi federal hukumat tomonidan amalga oshiriladi va ushbu xarajatlarning yirik 7 foizi mudofaa ehtiyojlari uchun amalga oshiriladi. Shtatlar hukumati va o'z-o'zini boshqarish organlari tomonidan to'var va xizmatlarni xaridi, aksincha, ta'lim yo'l, shifoxonalar ta'minotiga sarflanadi. Umuman, davlat sektori mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotning qariyb 20 foizni xarid qiladi.

FAR ga AQShda davlat xaridiga buyurtmani joylashtirishda quyidagi jarayonlar amalga oshiriladi;				
ochiq	ikki bosqichli savdolar	muzokoralar olib borish	xaridni tartibda amalga oshirish	soddalashtirilgan

Boshqa mamlakatlar amaliyotida uchramaydigan soddalashtirilgan tartibda amalga oshirish usuli shartnoma summasi katta bo'lmagan (100 ming AQSh dollari miqdorigacha) va yiliga 5 mln AQSh dollaridan ortmaganda qo'llaniladi. Bunda sun'iy ravishda hajmini pasaytirish taqiqlanadi. Soddalashtirilgan usulda quyidagilar kiradi; baho kotirovkalari so'rovnomalari;

juda kichik hajmdagi (2500 dollaragacha) xaridni amalga oshirishda Korporativ xarid plastik kartalaridan foydalanish; xarid uchun buyurtma joylashtirish; turalri ko'p bo'lgan mahsulotni doimiy sotib olishda namunaviy-me'yoriy shartnomalardan foydalanish – buyurtmachini avtoxojaligi uchun ehtiyot qismlar sotib olish, yoki ofis uchun kontselyariya tovarlarini sotib olish) va boshqalar.

Bu sahada G'arb davlatlarining hukumatlari davlat xaridi bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish bo'yicha amaliy ishlarni birinchi bo'lib boshlashga undagan asosiy sabablar sifatida, ushbu davlatlar hukumatlarining o'z xalqi oldidagi majburiyatlarni bajarishga intilib, hukumatlarning davlat va kommunal xarajatlarining yuqori darajada amalga oshirishi, korrupsiya bo'yicha noxush hollardan tez-tez berishi kabilarni ko'rsatish mumkin.

Yevropa Ittifoqida xaridni tashkil etish shakllari, usullarini ishlab chiqishda, shuningdek, axborotlar ta'minoti tizimini shakllantirishda AQSh tajribasidan keng foydalanilgan. Davlat xaridini takomillashtirish masalalari bilan Yevropada AQShdan ancha keyin shug'ullanishicha boshlashgan, buning sababi – Yevropa Ittifoqiga kiruvchi davlatlarning qonunchilik tizimidagi turlichalik va yagona kelishuvga kelishishning murakkabligi bilan izohlanadi.

Yevropa Ittifoqida davlat darajada tartibga soluvchi qonunchilik sirasiga avvalo, Xalqaro savdo tashkilotining “Hukumat xaridi to'g'risida”gi kelishuvni ko'rsatib o'tish mumkin. Yevropa Ittifoqi darajasida tartibga solish esa, davlat ehtiyojlari uchun xaridni yagona shartlar asosida amalga oshirishni ta'minlovchi qator huquqiy aktlar

mavjud. Shuni ta’kidlash joizku, 2004 yildan 2006 yilgacha bo’lgan davr sanalib, bir paytda “eski” yo’riqnomalar bilan bir vaqtda uning xaridini tartibga soluvchi huquqiy bazani takomillashtirish quyidagi yo’nalishlarni o’z ichiga oladi.

- odatda, tabiiy monopoliyalar sanaluvchi ayrim iqtisodiy sektorlarini (suv ta’minot, energetik, ransport va pochta ximatlari sohasi) davlat xaridi bo’yicha umumiy qonunchilikning amal qilish doirasidan chiqarish.

- ish sharoitlari talablarini o’z ichiga oluvchi shartnoma shartlarini ishlab chiqish

- mol yetkazib beruvchini to’g’ri tanlash

- qonunchilik bo’yicha ijtimoiy sohaga to’g’ri kelmaydi mol yetkazib beruvchilarni mol yetkazib beruvchilar ro’yxatidan chiqarish

- minimal xarajat qilish evaziga davlat ehtiyojlari uchun qilinadigan xaridni optimallashtirish

- Yevropa Ittifoqi yagona va milliy bozorlarda shartnomalar tuzishda teng raqobat muhitni ta’minlash

- ochiqlik talablarining bajarilishini ta’minlash

- haqqoniy va ochiq biznesni amalga oshirishga ko’maklashish

- kichik biznes vakillarini davlat buyurtmalarini olishiga ko’maklashish

Yevropa Ittifoqi darajasida davlat xaridini tartibga solishda, ijtimoiy va ekologik barqarorlik printsipi qarama-qarshilikka duch kelmoqda. Mahsulotlarni yetkazib berish, xizmatlar ko’rsatish, ishlarni bajarilishini tartibga soluvchi yuqorida keltirib o’tilgan huquqiy me’yorlar asosida “diskriminatsiya qilmaslik” prinsipi yotadi. Ya’ni, Yevropa Ittifoqiga a’zo mamlakatlarning davlat xaridi tizimini boshqarishda ataylab ichki (milliy) manfaatlarni ustun qilmaslik g’oyasi ilgari suriladi. Shunday qilib, shartnomalar tuzishda asosiy mezon qilib yoki eng past baho, yoki nisbatan foydaliroq iqtisodiy taklif, ya’ni baho va sifat o’rtasidagi munosabat olinadi.

Yevropa Ittifoqida xaridni tashkil etish shakllari, usullarini ishlab chiqishda, shuningdek axborotlar ta’minoti tizimini shakllantrish AQSH tajribasidan keng foydalanilgan. Davlat xaridini takomillashtirish masalalari Yevropada AQSHdan ancha keyin shug’ullanicha boshlashgan, buning sababi – Yevropa Ittifoqiga kiruvchi davlatlarning qonunchilik tizimidagi turlicha va yagona kelishuvga kelishning murakkabligi bilan izohlanadi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida imzolangan shartnomalar haqidagi ma’lumotlarni o’z ichiga oluvchi asosiy axborot resurslari, xarid taklifi haqida bo’lib u “Yevropa Ittifoqining rasmiy jurnali” da chop etilishi zarur. Ushbu nashrning qog’ozli ko’rinishi 1998 yilda bekor etilgan bo’lib, endilikda rasmiy elektron ma’lumotlar bazasi “Kundalik elektron tender” deb yuritiladi. U har kuni 500-750 tacha yangi e’lonlar bilan to’ldirib, yangilanib boriladi. Shartnomalar va mol yetkazib beruvchilar haqida yanada to’liqroq ma’lumotlar xaridi ishtirokchilariga axborot va maslahat xizmatlarini ko’rsatuvchi 200dan ortiq markazlari ham faoliyat yuritadilar.

Xalqaro moliya institutlari tajribasi, asosiy faoliyat maqsadi dunyoning turli mamlakatlarida iqtisodiyotning ma’lum sohalarini rivojlantirish hisoblanadigan yirik notijorat tashkilotlar – Xalqaro moliya institutlarining jamiyat mablag’lari hisobidan xaridni amalga oshirish tajribasini o’rganish muhim ahamiyat kasb etadi. XMllari yirik miqdordagi mablag’larni to’playdi (badalik yig’imi sifatida ishtirokchilardan olingan, shuningdek, tijorat asosida kredit taqdim etish orqali to’plangan) va yirik tijorat hamda notijorat tusdagi loyihalarni amalga boshirish.

Eng mashxur XMllar sifatida quyidagilarni sanab o’tish mumkin:

- Jahon banki o’z ichiga Xalqaro rivojlanish va taraqqiyot bankini Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasini va boshqa qator tuzilmalarni o’z ichiga oladi
- Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki
- Osiyo qit’asida ro’yxatdan o’tgan ol yetkazib beruvchilar uchun Osiyo tilanish va taraqqiyot banki
- turli xil fondlar va boshqa tashkilotlar

Har qanday loyihani amalga oshirishda erkin bozordan xarid qilinadigan tovarlar va xizmatlarga ehtiyoj seziladi. Masalan, ofis ishini tashkil etish uchun kompyuterga, shahar suv ta’minoti tizimini modernizatsiya qilish uchun yangi nasoslarga, qurilish ichida injener xizmatiga ehtiyoj seziladi.

Jahon banki tomonidan moliyalashtiriladigan tovarlar va xizmatlar xaridini amalga oshirish qoidalari (qarzlari va kreditlari hisobidan xaridni amalga oshirish bo’yicha qo’llanma) keltirilgan va quyidagi usullarni nazarda tutadi:

- xalqaro tanlov savdosi
- milliy tanlov savdosi
- xalqaro yopiq savdolar
- yagona manbadan xarid qilish

Qo’llanmada har bir jarayonni amalga oshirish muddatlari aniq ko’rsatilgan, har vaziyatlarda harakatlar ketma-ketligi, tomonlarning huquq va majburiyatlari, shuningdek xaridning murakkab turi sifatida, xalqaro tanlov savdolarini amalga oshirish aniq yoritilgan. Xaridni amalga oshirish uchun XMllar tomonidan qo’llaniladigan usullar, shuningdek, loyihalarni amalga oshirishda qo’llaniladigan qoidalar, jarayonlar ko’p jihatdan yuqorida ko’rib o’tilgan “Tovarlar va xizmatlar xaridi to’g’risida”gi namunaviy qonuni bilan ko’rsatilgan xizmatlar uchun jamiyat mablag’larini, soliq to’lovchilar mablag’lari bo’ladimi (rivojlangan mamlakatda davlat xaridi uchun) yoki XMllari ishtirokchilarining mablag’larini (Jahon banki, loyihalari uchun xarid), uni sarflashda shartnoma tuzishing tanlov texnologiyalaridan foylanilmoqda.

Raqobat asosida tashkil etilgan xarid sotib olingan tovarlar va xizmatlarga xarajatlarni qisqartirishga, xarajatlarni amalga oshirish samarasini ta’minlaydi va

davlat mablagʻlari hisobidan buyurtmalarni joylashtirishda korrupsiya darajasini tushurishga yordam beradi.

Jahon amaliyoti shuni koʻrsatadiki, xairdlarni amalga oshirishning barcha tamoyillarini bajarishning eng samarali usuli ommaviy tanlovlarni oʻtkazishdir. Davlat buyurtmalarini joylashtirish jarayoniga munosib alternativ yoʻq, chunki ularning yopiq tabiati va ularni amalga oshirish subʻektivligi korrupsiya va budget mablagʻlarining maqsadsiz sarflanishiga olib keladi. Chet el amaliyotida qoʻllaniladigan raqobatbardosh proyseduralari mavjud. Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti tasnifiga koʻra, yetkazib beruvchini tanlashda sotib oluvchi organlarning erkinlik darajasiga qarab, tenderlar avtomatik va ixtiyoriy ravishda boʻlinadi. Ixtiyoriy xaridorlarga yetkazib beruvchini tanlashda erkinlik beradi, chunki shartnoma shartlarining faqat bir qismi oldindan eʻlon qilinadi.

Xorijiy mamlakatlarning hozirgi rivojlanish darajasi budget mablagʻlarini samarali sarflashda, shu jumladan xaridlar sohasida katta amaliy tajribaning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Davlat v munitsipal xaridlar sohasidagi xorijiy tajriba, shubhasiz, davlat va kommunal taʻminotni sotib olishni tashkil etishni takomillashtirish uchun qiziqarli va davlat tomonidan taʻminlanadi.

Rossiya Federatsiyasida munitsipal ehtiyojlar, Chet el tajribasini oʻrganish masalasini dolzarb qilib qoʻygan holda Rossiyada davlat xaridlarini tashkil etishning yangi yondashuvlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda qoʻllanishi mumkin.

Zamonaviy dunyoning rivojlangan mamlakatlari davlat xaridlari tizimiga asoslangan raqobatbardosh protseduralar mavjudligi bilan ajralib turadi, bu esa xaridlarni amalga oshirishning asosiy usuli sifatida tanlov savdolarini taʻminlaydi. Shunday qilib, Birlashgan Millatlar tashkiloti ushbu usul va xaridlar tartibini ushbu sohada eng samarali deb bilishni tavsiya etadi.

Buyuk Britaniya va AQSHda boʻlgani kabi, davlat buyurtmalarini boshqarish uchun yaxshi ishlab chiqilgan mexanizmlar, shu jamladan rejalashtirish, joyashtirish va bajarish kabi asosiy bosqichlar mavjud boʻlgan milliy shartnoma tizimi faoliyat koʻrsatmoqda. 1984 yilda tanlov asosida sotib olish boʻyicha tavsiyalar qabul qilingandan keyin zamonaviy davlat xarid qilish tizimi rivojlandi. 1990-yilda asosiy uslubiy va nazariy organi sifatida Gʻaznachilik huzurida Markaziy xaridlar tashkilotlari tashkil etilgan.

Gʻaznachilik budget mablagʻlarini tasarruf etish huquqi sektor boʻlimlariga topshirish bilan Gʻaznachilik xodimlarining vazifasi bu boʻlimlarni nazorat qilish, davlat shartnomasini rajalashtirish, joylashtirish va ijrosini taʻminlashdir. Bundan tashqari, Gʻaznachilik raisi vakolatiga xarajatlarni tyaqiqlash va xaridlar jarayonini boshqarish kiradi.

Davlat xaridlari boʻyciah mutasadialr tovarlarning hayotiy siklidan kelib chiqqan holda eng past narx, imyiyozlar va xarajatlarnihisobga olgan holda xaridlar jarayonining har bir bosqichida eng yaxshi natijalarga erishishlari shart. Shu bilan

birga, Avstraliyadagi ushbu xaridlar uchun davlat xarid vazirliklari rahbarlari javobgar. (Naijada har bir vazirlik tomonidan kadrlarni tanlash, sotib olish sohasidagi vakolatni baholash va boshqalar bo'yicha o'z standartlarini ishlab chiqish, davlat tomonidan tasdiqlanmagan shartnomalar sonining ko'payishi) Shunday qilib, Avstraliyada davlat xaridlari tartibining sust yo'nalishi shartnomalarning bajarilishini nazorat qilishdir.

Kanadada “eng yaxshi qiymat” kontseptsiyasiga asoslangan narx, texnik foyda va sifatning kombinatsiyasi bo'lgan davlat xaridlari tajribasi teng qiziqish uyg'otadi. Shu bilan birga, xaridlar jarayonida takliflarni talab qilish ko'zda tutilgan bo'lib, ular davomida belgilangan mezonlar bo'yicha ularni baholash mezonlari belgiladi, natijajada xaridor(davlat buyurtmachilari) va sotuvchilar o'rtasida baholash va muzokalaralar olib borish uchun asos yaratiladi. Ushbu mamlakatlarda “Kanada yillik xaridlar strategiyasi” ishlab chiqilgan bo'lib, u mamlakat hukumati tomonidan xaridlarni doimiy ravishda ko'rib chiqishni ta'minlaydi.

Xulosa

Raqobat asosida tashkil etilgan xarid sotib olingan tovarlar va xizmatlarga xarajatlarni qisqartirishga, xarajatlarni amalga oshirish samarasini ta'minlaydi va davlat mablag'lari hisobidan buyurtmalarni joylashtirishda korrupsiya darajasini tushurishga yordam beradi. Xaridni amalga oshirish uchun xalqaro moliya institutlari tomonidan qo'llaniladigan usullar, shuningdek, loyihalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan qoidalar, jarayonlar ko'p jihatdan yuqorida ko'rib o'tilgan “Tovarlar va xizmatlar xaridi to'g'risida”gi na'munaviy qonuni bilan o'xshashlikka ega. Shunday qilib xalqaro hamjamiyat yetkazib berilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun jamiyat mablag'larini, soliq to'lovchilar mablag'larimi (rivojlangan mamlakatlarda davlat xaridi uchun) uni sarflashda shartnoma tuzishning tanlov texnologiyalaridan foydalanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida”gi Qarori 1999 yil 3 sentabr 414-son.
2. “Budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Yo'riqnama 2010-yil 22-dekabr 2169-son
3. Burxonov U., Atamuradov T. Davlat xaridi o'quv qo'llanma T “Fan va texnologiya” 2012 yil
4. Po'latov D.X, Nurmuxammedova B.I G'aznachilik O'quv qo'llanma 214 yil

5. Qosimova G.A G'aznachilik O'quv qo'llanma "Iqtisod-moliya" 2013
6. Sanchez A.G Public Procurement and the EU Competiton Rules. Oxfordand Portland, Oregon 2015 year
7. Malikov T.S "Moliya" O'quv qo'llanma 2018 yil